УДК 378.096 (477.83)
DOI https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.77-1.20

О. О. Балануца
кандидат економічних наук,
Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Кувейт

РОЗВИТОК МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ ДИПЛОМАТІВ

У статті охарактеризовано етапи розвитку міжкультурної комунікації майбутнього дипломата. З'ясовано, що міжнародна комунікація передбачає міжкультурну комунікацію, тому важливим є формування функціональних умінь розуміти погляди і думки представників іншої культури, коригувати свою поведінку, долати конфлікти в процесі комунікації, визнавати право на існування різних цінностей, норм поведінки. Акцентовано, що прийняття культурних відмінностей відбувається на чотирьох рівнях: існування культурних відмінностей не усвідомлюється людиною; інша культура починає усвідомлюватися, зростає міжкультурна чуйність: людина почуває себе членом більше ніж однієї культури; міжкультурна чуйність продовжує зростати, формується новий тип особистості, яка свідомо добирає й інтегрує елементи різних культур.

Установлено, що процес підготовки майбутнього дипломата, спрямований на створення умов для професійної самореалізації за допомогою міжнародної комунікації, спирається на розуміння тієї чи тієї мови не лише як засобу отримання інформації, а й як провідного елементу культури. Оскільки формування комунікативної культури особистості виходить за межі її раціональних складників, необхідно звернутися до її латентних виявів. Через приховані, часто не представлені зовні вияви особистісного ставлення людини до чого-небудь як цінності можна вплинути на зовнішні боки іншомовної комунікативної діяльності майбутнього дипломата.

У дослідженні наголошується, що у процесі формування міжкультурної комунікації важливо знайти найбільш адекватне поєднання всіх елементів: норм, цінностей, знань, умінь. Охарактеризовані етапи (ірраціональний, діяльнісний і раціональний) відображають специфіку феномена міжкультурної комунікації у цілому і дають змогу відобразити логіку її становлення в процесі підготовки майбутніх дипломатів.

Ключові слова: *комунікація, міжнародна комунікація, міжкультурна комунікація, майбутній дипломат.*

Постановка проблеми. Розвиток світового співтовариства в перші десятиліття XXI ст. характеризується швидким розширенням міжнародних зв'язків у всіх сферах життєдіяльності людства, активізацією міграційних процесів, зростанням ролі професійної підготовки фахівців у сфері міжнародних відносин як одного із найважливіших чинників поступу сучасного суспільства. Зазначимо, що вихід незалежної України на арену світової політики, її долучення до процесів глобального економічного, політичного та культурного розвитку співпали зі значними змінами в міжнародній системі. Міждержавні контакти значно інтенсифікувалися і набули нових вимірів. Порівняно з попередньою біполярною епохою виникли нові вузли протиріч, що призвело до змін ліній протистоянь і формування політичних союзів (не завжди юридично і структурно оформлених) доволі несподіваної конфігурації. Сучасний суспільний розвиток, у тому числі міжнародне життя, відзначається безпрецедентним динамізмом, надзвичайною складністю і багатовимірністю. Учасники світової політики дедалі частіше опиняються перед досі невідомими викликами, які необхідно адекватно оцінити і на які треба дати ефективну відповідь. Зрозуміло, що це вимагає високого професіоналізму дипломатів і всіх, хто працює у сфері міжнародних взаємин. Відповідно, має підвищуватися й рівень професійної підготовки таких фахівців [5, с. 4].

Реалізація комплексу завдань, визначених Національною доктриною розвитку освіти, потребує всебічного вивчення процесів функціонування систем вищої освіти, що здійснювали професійну підготовку фахівців із міжнародних відносин в Україні на різних етапах історичного розвитку.

Підготовку сучасного фахівця міжнародного профілю неможливо здійснити без цілої низки нових напрямів, таких як вивчення психології лідерства, конфліктології, етики професійного спілкування. Зокрема, психологічна підготовка, вироблення здібностей слухати співрозмовника і спостерігати за загальною ситуацією, опановувати методи ділового спілкування і здатність використовувати особливості місцевої ділової культури країни перебування мають велике значення для досягнення успішних і результативних підсумків переговорів.

Професійна підготовка фахівця-міжнародника, особливо майбутнього дипломата, до тривалого

© Балануца О. О., 2021

перебування в чужій країні, де він проходить процес адаптації і відчуває вплив іншої культури, також робить актуальними проблеми акультурації («процесу взаємодії культур, у ході якого відбувається їх зміна, засвоєння ними нових елементів, утворення принципово нового культурного синтезу») [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми формування міжкультурної комунікації розкриваються у працях В. Краєвського [1], Л. Куликової [2], Є. Макеєва [4], М Мальського [5], Ю. Мороз [5], Є. Пассова [6], О. Романовської [7], Т.О. Хоменка [8] та ін. Однак зауважимо, що на сучасному етапі питання розвитку міжкультурної комунікації майбутнього дипломата не набуло широкого висвітлення в наукових дослідженнях. Це зумовлює нове бачення цілей професійної підготовки майбутніх дипломатів, зміну її статусу, посилення її ролі у системі професійної освіти.

Мета статті – охарактеризувати етапи розвитку міжкультурної комунікації майбутнього дипломата.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна комунікація завжди передбачає міжкультурну комунікацію, тому підготовка майбутніх дипломатів повинна бути спрямована на опанування знань лінгвокультурних особливостей країн, вироблення функціональних умінь розуміти погляди і думки представників іншої культури, коригувати свою поведінку, долати міжкультурні комунікаційні бар'єри й уникати міжкультурних конфліктів, визнавати право на існування різних цінностей, норм поведінки [5, с. 266].

С. Тер-Мінасова вважає, що основними умовами ефективної міжкультурної комунікації є адекватне взаєморозуміння, діалог культур, терпимість і повага до культури партнерів по комунікації. Ці поняття повинні прищепитися майбутнім дипломатам у процесі професійної підготовки.

Отже, під час відбору змісту професійної освіти фахівців міжнародного профілю, складання робочих навчальних планів і програм необхідно брати до уваги регламентованість професії відповідними нормативно-правовими документами та особливостями професійної діяльності, пов'язаної з інформаційно-аналітичною та організаційно-комунікаційною діяльністю, зокрема з готовністю до міжкультурної комунікації.

До сучасних вимог, що висуваються до майбутніх дипломатів, можна віднести не лише компетенцію міжкультурної комунікації, а й стресостійкість у кризових ситуаціях, здатність працювати в команді, наявність високого рівня толерантності. Міжкультурна комунікація трактується як взаємодія між представниками різних культурних, а також субкультурних груп, у процесі якої виявляються чужорідність партнерів по комунікації, що впливає на результат комунікативної взаємодії [2].

Важливим для розгляду проблеми міжкультурної взаємодії є поняття «діалог культур», запропоноване М. Бахтіним, який розглядає культуру як безперервний діалог різнорідних культурних феноменів і зазначає, що тільки із взаєморозумінням культур можливе глибинне розуміння універсалій і самообґрунтування кожного з культурних світів.

Зокрема, вироблення здібностей слухати співрозмовника, оцінювати загальну ситуацію, опановувати методи ділового спілкування, здатність використовувати особливості місцевої ділової культури країни перебування мають велике значення для досягнення успішних і результативних підсумків переговорів.

Тому звернемося до концепції М. Беннетта, одного з найбільш визнаних фахівців у галузі міжкультурної комунікації. У його розумінні усвідомлення культурних відмінностей відбувається на чотирьох рівнях:

– існування культурних відмінностей не усвідомлюється людиною;

– інша культура починає усвідомлюватися як один із можливих поглядів на світ, починає зростати міжкультурна чуйність: людина почуває себе причетною до декількох культур; міжкультурна чуйність зростає, тобто визнається існування декількох різних поглядів на світ;

– формується новий тип особистості, яка свідомо добирає й інтегрує елементи різних культур [9].

В основу теорії М. Беннетта покладене чуттєве сприйняття і тлумачення культурних відмінностей за двома підходами: етноцентристським та етнорелятивістським. Суть етноцентристського підходу – заперечення: ізоляція і сепаратизм як засіб збереження заперечення; захист сприйняття культурних відмінностей як загрози і протистояння їй за допомогою наклепу, зверхності; мінімізація: культурні відмінності визнаються і не оцінюються негативно. Основою ж етнорелятивістського підходу є припущення, що поведінку людини можна зрозуміти лише відповідно до конкретної ситуації, що стандарти культурної поведінки відсутні. Суть підходу – визнання: культурні відмінності сприймаються як об’єктивна необхідність; адаптація: усвідомлення, що культура – не сталий процес, а процес, де людина може тимчасово поводитися відповідно до вимог іншої культури, не відчуваючи загрози цінностям своєї власної культури; інтеграція: цілковите пристосування до іншої культури, яка сприймається як своя. Отже, М. Беннетт бачить розв’язання проблеми підготовки до життя в іншомовній культурі і до міжкультурної взаємодії у розвитку міжкультурної чуйності особистості. Цей процес надзвичайно складний, оскільки

пов'язаний із необхідністю пристосовуватися до навколишнього середовища. Окрім того, не можна виключити, що результатом цього процесу може бути і втрата ідентичності із власного культурою, і відсутність ідентифікації з іншою культурою. Міркування у цьому напрямі вказують на неоднозначність моделі М. Беннетта [8, с. 59].

В основу формування міжкультурної комунікації покладено ідеї В. Нікітіна про організаційні типи сучасної культури. З опорою на викладені автором три способи сприйняття культури (через міф і ритуал на примітивному рівні розвитку культури, через зразок і алгоритм – на корпоративно-ремісничому і через знання – на професійному) виділено три етапи: ірраціональний, діяльнісний і раціональний.

Перший етап (ірраціональний) передбачає роботу із цінностями. Цінності іншомовної комунікативної культури багато в чому схожі із цінностями рідної культури, що дає змогу провести паралель між ними, спираючись на досвід здобувачів. Оскільки раціонально осмислити таке складне поняття, як цінності, досить складно, слід виходити з більш глибинних пластів культури, таких як міфи і ритуали. Вони виступають основним способом засвоєння і застосування цінностей іншомовної й рідної комунікативних культур. Часто саме в комунікативних ритуалах найбільш яскраво виявляється ставлення, яке дає змогу судити про ступінь інкультурації людини.

Прийняття як необхідного елемента іншомовної комунікативної підготовки майбутніх дипломатів цінностей, переданих за допомогою міфу і ритуалу, безпосередньо впливає на підбір методів організації освітнього процесу. Серед найважливіших і найбільш істотних із них ми пропонуємо виокремити такі: участь у ритуальній комунікативній імпровізації, заснованій на традиціях комунікативної культури Європи й Азії, обговорення комунікативних традицій із позиції ціннісної значущості ритуалів спілкування в різних культурах, підбір лексичних, граматичних і стилістичних одиниць іншомовного комунікативного ритуалу, адекватних одиницям рідної мови, встановлення подібності і відмінності через аналіз етимології стійких мовних формул вітання, звертання, подяки, прощання тощо.

На першому етапі через демонстрацію ситуацій спілкування рідною та іноземною мовами в аудіозаписі можна разом із майбутніми дипломатами виокремити спільні моменти комунікативної поведінки незалежно від національних і професійних особливостей комунікації. Це дасть змогу задуматися про те, що спілкування певною мірою визначає ритуал. Організація етимологічного гуртка, де кожен учасник є дослідником, дасть змогу стимулювати інтерес до навчання.

Оскільки ціннісне ставлення до явища або поняття передбачає певні емоційні оцінки, важливо дати майбутнім фахівцям-міжнародникам можливість інтерпретувати не лише інформацію, а й емоції. У теоретичній моделі іншомовної комунікативної культури майбутніх дипломатів цей аспект розглядається в межах невербальних засобів комунікації. Невербальна комунікація, що має свої специфічні особливості в країнах із різними культурними традиціями, почасти безпосередньо пов'язана з комунікативними ритуалами, оскільки саме в них вона найбільш широко застосовується (жести привітання, прощання, вираження подяки, згоди та незгоди). Необхідність включення цього аспекту в професійну підготовку майбутніх дипломатів визначається тим, що жести мають більш універсальний характер, аніж слова.

Перший етап передбачає також отримання майбутніми фахівцями-міжнародниками уявлення про власну комунікативну культуру за допомогою індивідуальної роботи (бесіди) та групової роботи (дискусії, створення групової карти комунікативних цінностей і завдань). Якщо запропонувати учасникам освітнього процесу завдання, де вони повинні уявити собі ідеального співрозмовника і порівняти себе з ним, це послужить стимулом для рефлексивної діяльності. Знання про власну комунікативну культуру (цінності, установки, принципи) необхідні як початкова стадія становлення міжкультурної комунікативної готовності. Однією з важливих умов формування міжкультурної комунікації є створення персонального портфоліо, де перша частина являє собою досьє, що включає кілька розділів: «мої досягнення», «я у світі людей», «погляд на себе і майбутнє» [7, с. 71].

Другий етап формування міжкультурної комунікації – діяльнісний. Основною його характеристикою є спрямованість на розкриття етичних, мовних, етнічних норм рідної та іншомовної комунікативних культур і формування комунікативних умінь майбутнього дипломата. Провідним способом відтворення на даному етапі слугують зразок (еталон) та алгоритм. Проміжним продуктом виступають уміння, які становлять основу теоретичної моделі міжкультурної комунікації: правильно й адекватно сприймати, створювати, зберігати інформацію, відповідність комунікативної поведінки ситуації мовним нормам, етикетним нормам іншомовної культури.

Запропонована позиція співзвучна з теорією формування культури у цілому (від примітивного ступеня, де провідним є ірраціональний ритуал, до корпоративно-ремісничого, де провідним є зразок, покроковий алгоритм діяльності фахівця). Методи і прийоми роботи на другому етапі необхідно добирати так, щоб не порушувати логічну послідовність. Серед найбільш значущих зазначимо такі: перегляд і аналіз відео- і аудіозаписів зі зразками міжкультурної комунікації дипломата, ознайомлення з прикладами письмової міжнарод-

ної комунікативної діяльності дипломата, оцінка артефактів міжнародної комунікативної культури на основі аналізу комунікативної діяльності, складання комунікативного кодексу хорошого співрозмовника.

Ознайомлення з етичними та етнічними нормами комунікативної культури базується на загальних принципах взаємоповаги, емпатії, взаєморозуміння, а також спирається на універсальні вимоги до професійної комунікації: кооперація, ввічливість тощо. Дані норми декларуються через приклади комунікативних ситуацій як у безпосередньому спілкуванні між членами групи, так і у відеозаписах. Необхідно демонструвати такі зразки комунікативної поведінки, де найбільш удало дотримані зазначені принципи. Причому важливо, щоб були змодельовані ситуації як рідною, так і іноземною мовою. Зразок іншомовної комунікативної поведінки може бути поданий також у формі творчих робіт відомих дипломатів. Листування відомих фахівців міжнародної сфери слугуватиме предметом обговорення й аналізу в ході фронтальної роботи. На цьому етапі доцільно запропонувати критерії оцінки міжнародної комунікації за професійним спрямуванням діяльності: точність, логічність, послідовність, аргументованість. Метод аналізу професійної сензитивності дає змогу розвивати чуйність сприйняття мовних і немовних компонентів із позиції розуміння цінностей іншої культури.

Однак просто продемонструвати зразок недостатньо, важливо, щоб цей приклад став особистісно значущим для майбутнього фахівця як еталон розвитку міжнародної комунікативної культури дипломата. На вирішення цього завдання спрямований цикл індивідуальних завдань, що передбачає складання власних комунікативних правил, їх презентацію й обговорення.

Порівняння етичних і мовних норм різних комунікативних культур, яке сприяє більш осмисленому їх сприйняттю, відбувається в ході імпровізованого телемосту, де одна частина здобувачів виступає у ролі іноземців, а інша представляє власну країну. Зразком у цьому разі може слугувати попередньо складений майбутніми дипломатами «набір гарного співрозмовника», що включає необхідні ритуальні комунікативні дії, основний спектр фраз для вираження позитивної та негативної оцінки власних дій і поведінки інших комунікаторів.

Наступний крок – тренування основних способів міжнародної комунікативної діяльності. Цей процес здійснюється під час підготовки і безпосередньої участі у навчальній конференції, організованій у межах професійних інтересів майбутніх дипломатів. Отримавши завдання, підготувати певний виступ, учасники самостійно складають його відповідно до норм мови і мовлення. Завдання слухачів – підготовка запитань, висвітлення власного бачення даної проблеми. На попередньому етапі доцільно ознайомити майбутніх дипломатів із темами виступів, а також разом із ними скласти функціонально-смислову таблицю, яка відображатиме основні комунікативні завдання і цілі навчальної конференції.

На третьому (раціональному) етапі формування міжнародної комунікативної культури майбутнього дипломата провідними є знання характеру перебігу комунікативної ситуації (умов, форм, цілей); партнера по спілкуванню як представника мультикультурної спільноти. Ці знання на цьому етапі є професійно спрямованими, що зумовлено завданнями освітнього процесу, орієнтованого на формування міжнародної комунікативної готовності майбутнього дипломата. Моделювання ситуацій спілкування обмежене умовами, формами і цілями комунікації, а інформація про співрозмовника представлена у формі його професійних здобутків і досягнень у сфері міжнародних відносин [7, с. 71–72].

Висновки і пропозиції. Установлено, що процес підготовки майбутнього дипломата, спрямований на створення умов для професійної самореалізації за допомогою міжнародної комунікації, спирається на розуміння тієї чи тієї мови не лише як засобу отримання інформації, а й як провідного елемента культури. Оскільки формування комунікативної культури особистості виходить за межі її раціональних складників, необхідно звернутися до її латентних виявів. Через приховані, часто не представлені зовні вияви особистісного ставлення людини до чого-небудь як цінності можна вплинути на зовнішні сторони іншомовної комунікативної діяльності майбутнього дипломата. У процесі формування міжкультурної комунікації важливо знайти найбільш адекватне поєднання всіх елементів: норм, цінностей, знань, умінь. Охарактеризовані етапи (ірраціональний, діяльнісний і раціональний) відображають специфіку феномена міжкультурної комунікації у цілому і дають змогу відобразити логіку її становлення в процесі підготовки майбутніх дипломатів.

Список використаної літератури:

1. Краевский В.В. Диалог культур и партнёрство цивилизаций. *VIII Международные Лихачёвские чтения,* 22–23 мая 2008 г. Санкт-Петербург : СПб ГУП, 2008. С. 404–406.
2. Куликова Л.В. Межкультурная коммуникация. *Эффективное речевое общение (базовые компетенции) :* словарь-справочник / под ред. А.П. Сковородникова. Красноярск : Сибирский федеральный университет, 2014. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_24548726_26120 736.pdf.

3. Культурология. XX век. Энциклопедия : в 2-х т. Т. 1 / гл. ред. С.Я. Левит. Санкт-Петербург : Алетейя, 1998. 447 с.
4. Макеева Е.А. Реализация условий формирования межкультурной компетенции в системе образовательного процесса. *Вестник Казанского технологического университета.* 2011. № 4. С. 266–270.
5. Мальський М., Мороз Ю. Підготовка фахівців міжнародників в умовах трансформації міжнародної системи. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини».* 2012. Вип. 30. С. 3–8.
6. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование: готовим к диалогу культур. Минск : Лексис, 2003. 184 с.
7. Романовская О.Т. Формирование иноязычной коммуникативной культуры будущих исследователей. *Педагогика.* 2008. № 3. С. 67–72.
8. Хоменко О. Іншомовна підготовка як невід'ємний складник вищої освіти в умовах глобалізації та інформатизації суспільства. *Вища освіта України.* 2012. № 2. С. 55–61.
9. Bennett M. Beyond tolerance: Intercultural communication in a multicultural society. *Matters.* 6 (2) and 6 (3). 1996.

Balanutsa O. Development of intercultural communication of future diplomats

The article describes the stages of development of intercultural communication of the future diplomat.

It was found that international communication involves intercultural communication, so it is especially important to develop functional skills to understand the views and opinions of other cultures, correct their behavior, overcome conflicts in the communication process, recognize the right to different values, norms of behavior. Awareness of cultural differences occurs on four levels: the existence of differences is not perceived by man; foreign culture begins to be perceived as one of the possible views of the world, intercultural sensitivity begins to grow: a person feels like a member of more than one culture; intercultural sensitivity is growing, that is, the existence of several different worldviews is recognized; a new type of personality is formed, which consciously selects and integrates elements of different cultures.

It is established that the process of training a future diplomat, aimed at creating conditions for professional self-realization through international communication, is based on understanding a language not only as a means of obtaining information, but also as a defining element of culture. Since the formation of the communicative culture of the individual goes beyond its rational components, it is necessary to turn to its latent manifestations. Through hidden, often unrepresented manifestations of a person's personal attitude to something as a value, it is possible to influence the external aspects of foreign language communication activities of the future diplomat.

V. Nikitin's ideas about organizational types of modern culture formed the basis of the formation of intercultural communication. Based on the author's three ways of perceiving culture (through myth and ritual at the primitive level of cultural development, through the sample and recipe in the corporate craft and through professional knowledge), three stages were identified: irrational, activity and rational.

The study emphasizes that in the process of forming intercultural communication it is important to find the most adequate combination of all elements: norms, values, knowledge, skills. The described stages (irrational, activity and rational) reflect the specifics of the phenomenon of intercultural communication in general and allow to reflect the logic of its formation in the process of training future diplomats.

Key words: *communication, international communication, intercultural communication, future diplomat.*